

Reader Migracje
i uchodźstwo

*IBSC
Reader
Series*

Reader Migracje i uchodźstwo

pod redakcją

Grzegorza Welizarowicza

Katarzyny Mirgos

Krzysztofa Ulanowskiego

Wydawnictwo
Uniwersytetu Gdańskiego
2026

Recenzentka
Dr hab. Małgorzata Bieńkowska, prof. UwB

Redaktor Wydawnictwa
Jerzy Toczek

Projekt okładki i stron tytułowych
Weronika Jastrzemska Angram Studio

Skład i łamanie
Mariusz Szewczyk

Publikacja sfinansowana ze środków
International Border Studies Center otrzymanych w ramach IDUB

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-790-3

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: <https://wydawnictwo.ug.edu.pl/ksiegarnia-online/>

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis treści

Wprowadzenie	7
<i>Grzegorz Welizarowicz</i>	
Akompaniując ku <i>conscientização</i> . Wskazówki teoretyczne do <i>Readera</i>	19
<i>Krzysztof Ulanowski</i>	
Kolejne exodusy, jedna opowieść. Migracje z Uzbekistanu przez Ukrainę do Polski. Rozmowa z Susanną Izzetdinową	45
<i>Victoriia Ivashchenko, Yulia Kiselyova</i>	
Migracja w obliczu wojny. Świadcstwo ukraińskiej intelektualistki Yulii Kiselyovej	65
<i>Patxi Zubizarreta, Mai Egurza, Arkaitz González</i>	
Martwy telefon	91
<i>Santiago Vaquera-Vásquez</i>	
¿Ves la línea?	103
<i>Carlos Morton</i>	
Bezkresna granica	111
<i>Martin Blaszk</i>	
Warsztat <i>Border Gnosis</i>	161
<i>Grzegorz Welizarowicz</i>	
Piszac „w pobliżu”: reprezentacje poetyckie narracji migracyjnych	175
<i>Lorena Calvo Mariscal</i>	
Migracja, azyl i uchodźstwo w południowej Hiszpanii	183
<i>Katarzyna Piątek, Rafał Raczyński</i>	
Do integracji trzeba dwojga. Procesy migracyjne na Pomorzu i w Polsce na przestrzeni ostatniej dekady. Rozmowa z Rafałem Raczyńskim	201
Biogramy	209
Abstrakty	213

Wprowadzenie

Jesteśmy grupą badaczek i badaczy skupionych wokół International Border Studies Center (IBSC), jednostki badawczej na Uniwersytecie Gdańskim powstałej w 2021 roku. IBSC zajmuje się badaniami nad granicami w obszarach kultury i sztuki, socjologii, antropologii, historii, religioznawstwa, krytycznej i innowacyjnej pedagogiki oraz innych dziedzin.

Po wybuchu pełnoskalowej wojny w Ukrainie i przybyciu do Polski uchodźców w 2022 roku zadaliśmy sobie pytanie, co pożytecznego moglibyśmy zrobić w tamtym czasie, mając na uwadze orientację badawczą naszego ośrodka i deklarowaną aspirację, by wdrażać w działaniu zasadę „akompaniamentu” (zob. Welizarowicz 2024).

W refleksji na temat kryzysu akademii, związanego z jej korporatyzacją i procesami pochodnymi (komercjalizacja, biurokratyzacja, zasada wydajności i efektywności czasu), amerykańści Barbara Tomlinson i George Lipsitz proponują, aby przyjąć w naszej pracy model metodologicznego „akompaniamentu” (*accompaniment*). Termin zapożyczają, z jednej strony, z muzykologii, gdzie „akompaniament oznacza wzmacnianie, akcentowanie lub kontrapunktowanie jednego głosu muzycznego przez inny” (Tomlinson i Lipsitz 2013: 12), wspomaganie i wsłuchiwanie się w to, co robią inni. Z drugiej strony sięgają do retoryki teologii wyzwolenia arcybiskupa Salwadoru Oscara Romero, który mówił o „towarzyszeniu” (*acompañar*) najuboższym i współdzieleniu z nimi losu dla wspólnego dobra (Watkins 2019: 84).

W efekcie Romero zdołał wygenerować nowy typ solidarności społecznej (Tomlinson i Lipsitz 2013: 10). Akompaniament to postawa etyczno-poznawcza, typ wrażliwości, sposób bycia wyrażający ideę słuchania siebie

nawzajem, uczenia się od siebie, aktywnego, solidarnego, współuczestniczącego czy towarzyszącego działania w pracy edukacyjnej, badawczej i społecznej. Teoria akompaniamentu rozumie społeczeństwo jako fundamentalnie wspólne, a rolę badaczy jako społeczną w naturze. Budując na argumentach Tomlinson, Lipsitza i innych, Mary Watkins proponuje, aby jako model etyczny i wzorzec działania akompaniament stał się nowym paradygmatem w psychologii (Watkins 2015, 2019). Akompaniament wprowadza zmianę metodologiczną – edukator czy badacz nie działa z pozycji eksperta, ale staje się towarzyszem, współuczestnikiem i uczniem. Wiedza nie jest przekazywana z góry, lecz tworzona wspólnie, w dialogu.

Wiele z tych założeń jest spójnych z propozycjami pedagogiki krytycznej (Freire, Giroux, hooks i inni), która jest dla nas ważnym punktem odniesienia (więcej o tym w eseju Welizarowicza *Akompaniując ku conscientização. Wskazówki teoretyczne do Readera*). Tomlinson i Lipsitz mówią, że w praktyce edukacyjnej akompaniament najlepiej realizować w działaniu, stąd potrzeba „ucieleśnionych doświadczeń edukacyjnych” (Tomlinson i Lipsitz 2013: 13). Autorzy to amerykańscy, piszą więc: „Amerykanistyka jako akompaniament oznacza amerykańską jako działanie. Zamiast jedynie tworzyć ... opisy cierpienia innych, uczeni mogą wspólnie z nimi zmierzyć się z tym cierpieniem i szukać sposobów, by je zakończyć. Zamiast jedynie dawać ludziom coś do odczuwania, akompaniament polega na pomaganiu im w znalezieniu czegoś do zrobienia razem z nami” (Tomlinson i Lipsitz 2013: 13).

Również na gruncie innych dyscyplin, jak choćby antropologii kulturowej, dyskutuje się nad znaczeniem współpracy i współdziałania, a także nad wartością czy nawet koniecznością przyjęcia postawy zaangażowanej (Baer 2014). Pojawiają się też głosy wskazujące na znaczenie odejścia od „języka władzy”, bądź pytania o to, po co i dla kogo prowadzimy nasze badania. Antropolodzy i antropolożki przyglądają się też współczesnym zjawiskom migracyjnym i reakcjom, jakie one wywołują (Goździak, Main, Suter 2020), oraz relacji pomiędzy migracjami a antropologią (Brettell 2018). Niektórzy angażują się w projekty, których celem jest integracja, edukacja, lub biorą udział w debacie publicznej (Bloch 2020). Takie tendencje nie są jednocześnie nowe czy odosobnione. Już w 2016 roku Nadzwyczajny Zjazd Antropologów w Poznaniu odbył się pod

hasłem „Antropologia przeciw dyskryminacji”. Michał Buchowski zaś, wskazując na etyczne zobowiązanie przedstawicieli i przedstawicielek dyscypliny do sprzeciwu wobec nietolerancji, stwierdził, że „Antropologia to nie tylko zawód, to także postawa moralna” (Buchowski 2017: 503).

Zainspirowani tymi propozycjami od początku myślimy o Border Studies na IBSC jako o działaniu. Współpracujemy z naukowcami i instytucjami z całego świata, organizując na UG cykliczną konferencję „Border Seminar” (2017, 2019, 2021, 2023). W 2024 roku zainicjowaliśmy sympozjum naukowe „Globality Forum”. Działalność naukową łączymy z rezydenturami artystycznymi, projektami specjalnymi, warsztatami z zakresu historiografii, narracji i performansu, a także innymi działaniami, do których angażujemy ekspertów i studentów. Zrealizowaliśmy projekty teatralne (2019, 2021, 2022), w tym produkcję napisanej na zlecenie IBSC komedii *Zaklęte w jantarze* (Morton 2024) na temat Gdańska jako pogranicza. W 2023 roku amerykański reżyser Jesse Lerner prowadził warsztaty i zrealizował ze studentami film krótkometrażowy *Gdańsk Border Symphony*. W latach 2023 i 2024 miały miejsce performansy i warsztaty członka IBSC Martina Blaszkę.

Jakie działanie mieliśmy więc jako IBSC podjąć, aby możliwie jak najlepiej i skutecznie akompaniować/towarzyszyć naszemu otoczeniu w tym trudnym, wspomnianym na wstępie momencie? Pierwsza kierownik IBSC i nasza koleżanka, historyczka Anna Mazurkiewicz, zaproponowała przygotowanie zbioru tekstów źródłowych na temat migracji i uchodźstwa; miało to być pewnego rodzaju kompendium, kompilacja już wcześniej wydanych materiałów stworzona z myślą o nauczaniu o migracjach i uchodźstwie w szkołach średnich (na przykład na lekcji z przedmiotu wiedza o społeczeństwie) i wyższych. Zaczęliśmy szukać materiałów, sięgnęliśmy do szuflad. Realizacja projektu stała się możliwa dzięki zaangażowaniu trzech osób: Katarzyny Mirgos, antropolożki, zainteresowanej mniejszościami i migracjami, uczestniczącej w projektach o charakterze edukacyjnym, od lat prowadzącej badania w Kraju Basków, członkini-założycielki IBSC; Krzysztofa Ulanowskiego, historyka, filozofa i antropologa społecznego, szukającego wiedzy „na miedzach”, pomiędzy odmiennymi dziedzinami nauki, religiami i kulturami; Grzegorza Welizarowicza, amerykańisty, specjalizującego się w teatrze latinx i zagadnieniach

pogranicza meksykańsko-amerykańskiego, członka-założyciela i obecnego kierownika IBSC na UG oraz kierownika Pracowni Border Studies na Wydziale Filologicznym UG.

We trójkę, czerpiąc z naszych specjalizacji, zmodyfikowaliśmy nieco projekt: to teraz nie tylko zbiór źródłowy, ale jednocześnie propozycja dydaktyczna dla edukatorów i osób uczących się. *Reader* ma służyć do pedagogiki na tematy (i)migracji i uchodźstwa, oferując zestaw oryginalnych, różnorodnych gatunkowo (wywiady, komiks, dramat, opowiadanie, poezja, warsztat, artykuł naukowy), w większości nigdzie wcześniej niepublikowanych materiałów, które łączy temat (i)migracji. Są tu zapisy rozmów, badania zaproszonych do współpracy autorek i autorów, teksty estetyczne, ale i propozycje aktywności w formie warsztatów performatywnych i pisania poezji „obok”. To interesujący zasób do prowadzenia zajęć i projektów łączących pracę twórczą z edukacją; służyć ma poszerzaniu kompetencji związanych z (i)migracją i przełamywaniu nieufności pomiędzy „swoimi” i „innymi”, grupami „wewnętrznymi” i „zewnątrznymi”. Jest to w naszym zamiarze pierwszy taki zbiór w serii, którą IBSC tą publikacją inauguruje. Temat jest niezwykle szeroki i aktualny, format materiału dydaktycznego przystępny i wydaje się właściwą formą realizacji strategii akompaniamentu, którą pragniemy dalej implementować w działaniu.

Jednym z pierwotnych założeń *Readera*, któremu pozostaliśmy wierni, było ukazanie (i)migracji z perspektywy samych (i)migrantów/ek i oddanie im głosu. Chodziło nam o stworzenie przestrzeni do spotkania, aby umożliwić (towarzyszyć, akompaniować) czytającym, którzy być może nigdy nie przeżyli podobnych doświadczeń, wgląd w inną podmiotowość, usłyszenie głosu osoby dającej osobiste świadectwo. Format zbioru pozwala zaprezentować te opowieści jako osobne głosy i jednocześnie jako uzupełniające się nawzajem i wchodzące ze sobą w dialog elementy większej całości. W efekcie nasz zbiór to wielogłos, polifoniczna narracja migracyjna, spotkanie światów. Do tego spotkania zapraszamy. Obcowanie z jednostkowymi (rzeczywistymi czy fikcyjnymi) głosami narratorów pozwoli wzbudzić emocjonalną reakcję odbiorcy; jest jednym ze sposobów przełamywania bariery ontologicznej i podmiotowej (my i oni). Umożliwia dotknięcie (pośrednio) doświadczenia migrantów/ek (towarzyszenie im), zmieniając ich status z pozbawionego

głosu w podmiot sprawczy i, równolegle, przesuwając „autonomiczny” status odbiorcy, nas samych, ku podmiotowości porowatej czy relacyjnej. Trzy, różne gatunkowo, opowieści fikcyjne oraz warsztat performatywny i poetycki oferują różnego typu i stopnia wyobrażony wgląd w sytuację i umysł (i)migranta, do terytorium normalnie pozbawionego głosu, zagłuszanego przez dominujące metanarracje. Każdy z materiałów lub jego część, gdy zaangażowany jest w metodę pedagogiczną i/lub refleksyjno/estetyczną jako ucieleśnione działanie (np. czytanie na głos, czytanie sceniczne, inscenizacja, transpozycja na inne medium itp.), może uruchamiać u uczestników mechanizmy poznawcze, inicjując krytyczne myślenie z zakresu podmiotowości, głosu, rozumowania społecznego. Wszystkie teksty są źródłem wiedzy i każdy na swój sposób oferuje pogłębione rozumienie procesów, przyczyn, motywacji migracji. Jednocześnie w jakiś sposób odzwierciedlają one i dekonstruuują dominujące kody kulturowe i mają potencjał renegocjacji naszego stosunku do kanonów tożsamości (więcej o tym w przywoływanym już tekście Welizarowicza).

W kończącym nasz zbiór wywiadzie badacz migracji Rafał Raczyński mówi o wyzwaniach, jakie stoją przed Polską w obliczu zjawisk migracyjnych. Wskazuje, zgodnie z przyjętymi przez UE (European Commission 2025) zasadami mówiącymi o integracji jako o „*a two-way process*”, że szczególnie ważna jest polityka integracyjna rozumiana jako proces dwustronny: „Bardzo często wymagamy od migrantów dostosowania się do pewnych warunków ... ale też nie możemy zapominać, że my sami jako społeczeństwo musimy się dostosować Tylko wówczas jest to proces obustronnie korzystny”. Raczyński dostrzega zatem pewien szerszy problem, jakim jest inercja grupy dominującej, jej brak elastyczności lub zainteresowania wewnętrzną zmianą w podejściu do wyzwania, jakim jest spotkanie z imigrantem. Potwierdzają to rekomendacje raportu *Sytuacja migracyjna w województwie pomorskim. Wnioski i rekomendacje w zakresie integracji migrantek i migrantów* (2024), którego Rafał Raczyński jest wraz z Michałem Nowosielskim autorem. Z raportu dowiadujemy się o „konieczność[i] pracy na rzecz podnoszenia świadomości społecznej – zarówno po stronie społeczeństwa polskiego jak i samych migrantów i migrantek – dotyczącej akceptacji różnorodności kulturowej, umiejętności dialogu, walki z uprzedzeniami czy dyskryminacją” (Nowosielski i Raczyński

2024: 77) i, w odniesieniu do szkolnictwa, o tym, że „[k]onieczne jest ... nie tylko nauczanie interkulturowe skierowane do uczniów cudzoziemskich, ale także do polskich dzieci” (Nowosielski i Raczyński 2024: 79). Wychodząc naprzeciw temu zapotrzebowaniu, oferujemy nasz zbiór z nadzieją, że szczególnie przyda się grupie dominującej jako pomoc dydaktyczna towarzysząca w procesie dochodzenia do tego, co Raczyński nazywa „dostosowaniem”, a co rozumiemy jako wezwanie do deautomatyzowania naszych koordynatów poznawczych i tworzenia nowych modeli wyobrazeniowych w obrębie myślenia o (i)migracjach i relacjach z Innym. W ten sposób mamy nadzieję mieć korzystny wpływ na procesy integracyjne.

Układ *Readera*

Po wstępie teoretycznym inspirowanym pedagogiką krytyczną przechodzimy do pierwszoosobowych narracji osobistych, które można uznać za konfesyjne: to wywiady z dwiema niedawno przybyłymi zza wschodniej granicy do Polski kobietami. Rozmowa Krzysztofa Ulanowskiego z Susanną Izzetdinową zatytułowana *Kolejne exodusy, jedna opowieść. Migracje z Uzbekistanu przez Ukrainę do Polski* to świadectwo skomplikowanych losów „tam” i „tu” przedstawicielki Tatarów Krymskich (dodajmy, że to „tam” jest bardzo skomplikowane). Wywiad z Yulią Anatolievną Kiselyową, ukraińską intelektualistką i uchodźczynią wojenną, został przeprowadzony niedługo po jej ucieczce do Polski przez inną ukraińską badaczkę Viktoriię Ivashchenko. Te dwie opowieści dopełniają się wzajemnie i malują wielopłaszczyznową mapę trajektorii migracji i sprawczości kobiet, a także, jak w zwierciadle, odbijają obraz polskich instytucji, procedur, postaw ludzkich, malują mapę wyobrażeń na temat imigrantów w Polsce. Oba wywiady dają się czytać agonistycznie, nie stawiając prostych rozgraniczeń „za lub przeciw”, i kontrnarracyjnie, to znaczy jako dające wydarzeniom z nagłówków gazet kontekst osobistego przeżycia. Oddając werbalny i pozawerbalny charakter wypowiedzi, transkrypcja (szczególnie precyzyjna w drugim wywiadzie) pozwala na emocjonalne zbliżenie z narratorkami, zachęca do przeżywania.

Następne trzy teksty stanowią przykłady twórczości inspirowanej losami imigrantów i mogą być uznane zarówno za sztukę (i)migracyjną, jak i sztukę pogranicza. *Martwy telefon* to komiks, którego autorem jest Patxi Zubizarreta, a twórcami ilustracji Mai Egurza i Arkaitz González, przybliżający świat migrujących dzieci, w którym obok obaw i trudności pojawia się nadzieja, a nawet zabawa. Format komiksu jest zawsze graficznym wyzwaniem i intelektualną łamigłówką do rozgryzienia przez domyślenie się tego, co dzieje się poza kadrami, czyli poszukiwanie tzw. domknięcia lub *closure* (McCloud 1993). Tak jest i tym razem, ale to wyzwanie sprawia, że proces czytania angażuje nie tylko rozumienie, ale też wyobraźnię przestrzenną, emocje i empatię, i w efekcie stajemy przez chwilę obok dzieci, razem z nimi. To zarazem okazja do refleksji nad szczególnie wrażliwymi grupami migrujących, które nie zawsze są dostrzegane czy badane. Jednocześnie warto też zwrócić uwagę na ich sprawczość, aby zobaczyć w małoletnich migrantach nie tylko ofiary, ale też bohaterów i bohaterki. Takie podejście pojawia się zresztą w niektórych projektach skierowanych do dzieci z doświadczeniem migracji, w myśl hasła, że „*every child deserves to feel like a hero, not a victim*” [każde dziecko zasługuje na to, aby czuć się bohaterem a nie ofiarą].

W opowiadaniu *¿Ves la línea?* Santiago Vaquera-Vásquez oddaje głos (e)(i)migrantowi, który zginął zastrzelony przy próbie przekroczenia granicy. Dlaczego taki zapis: „(e)(i)migrant”? Ponieważ głos, który słyszymy, należy do mieszkańca dwóch światów, północnej Kalifornii i meksykańskiej pustyni. Esencją jego bytu jest ciągły ruch przez granicę, ciągła emigracja i imigracja. Mamy tu do czynienia z nową (lub raczej archaiczną) normą poznawczą, według której to sedentaryzm jest aberracją a nie mobilność. Ta norma stoi w sprzeczności z paradygmatem szczelnych granic i dlatego ten narrator miał zamilknąć na zawsze. Pozostaje on jednak jako nawiedzające granicę i nasze sumienie echo jednostkowego i przykładowego życia; mówi do nas i do strażnika, który go zastrzelił jako *everyman* i duch amerykańskiego pogranicza. Vaquera-Vásquez, pisarz mieszkający w Nowym Meksyku i członek IBSC, implikuje nas sposobem narracji w konflikt epistemologiczny na granicy gdzieś w Kalifornii, pozwalając nam także wejrzeć w mechanizmy dominującego dyskursu i struktur władzy, które, jak się okazuje, są intersekcjonalnym spletem

prywatnej traumy i wyparcia psychologicznego, zinternalizowanych uprzedzeń społecznych, relacji rasowych i służbowych w USA, inercji systemu itd. Opowiadanie nie ma rozwiązania, w pewnym sensie pozostaje w synchronicznym odwiecznym czasie duchów. Jest przykładem literatury chicanx z pogranicza na Południowym Zachodzie USA, terytorium, które Gloria Anzaldúa nazywa „*una herida abierta*” [otwartą raną] (Anzaldúa 1987: 3).

Na zbliżonym terytorium (od Veracruz w Meksyku do Tucson w Arizonie, USA) osadzona jest akcja dramatu *Bezkrzesna granica* amerykańskiego pisarza chicano Carlosa Mortona. Sztuka jest epizodycznym scenariuszem na kilku aktorów, który powstał na bazie napisanej przez Mortona w latach 90. radiowej noweli. Opowieść o transgranicznej miłości i życiu (i)migrantów można dowolnie adaptować w pracy w klasie i przygotować do odczytania scenicznego w ciągu jednej godziny lekcyjnej. Na jednym z poziomów narracja dotyczy tematu przemilczanych ofiar przemocy seksualnej na szlaku migracyjnym z Meksyku do USA; pracę nad scenariuszem można pogłębić o badania narracji i dokumentów dotyczących tego wątku i problematyki, a informacje fakto-graficzne zamieścić na projekcjach podczas ewentualnej inscenizacji. Sztuka także ciekawie komplikuje obraz społeczności meksykańskiej mieszkającej w USA, a kończące sztukę tableau, gdy aktorzy dają nam poznać przyszłe losy bohaterów, również nie oferuje rozwiązania, ale jest metaforą agonizmu, napiętej, ale niezbędnej relacji współistnienia¹.

Scenariusz warsztatu performatywnego przygotowany przez Martina Błaszka (członka IBSC) na podstawie jego własnych performansów i warsztatów dla studentów jest praktyczną propozycją metodologiczną edukacji ucieleśnionej nawiązującą do badań dekolonialnych (Mignolo 2000) i metody *writing nearby* (Ahlgren 2021). Opisany scenariusz projektu jest przykładem kompleksowego warsztatu metodologicznego w naszym *Readerze*. Towarzyszy mu nieco krótsze wprowadzenie Welizarowicza do metody pisania „w pobliżu”, z przykładami twórczości autorstwa studentów Wydziału Prawa Międzynarodowego na Uniwersytecie w Kadyksie. Właśnie tymi metodami edukacyjno-estetycznymi wyrażającymi zaangażowanie w narracje migracyjne

¹ Więcej o tym w tekście Grzegorza Welizarowicza w niniejszym zbiorze.

poprzez wysiłek intelektualny i twórcze działanie chcemy zainspirować do samodzielnych interwencji we wszystkie materiały w tym *Readerze*. Każdy z nich, szczególnie pierwsze pięć, może stać się przedmiotem podobnych projektów, posłużyć za zasób narracyjny, źródło wiedzy, głosu, perspektywy w zadaniach opartych na podobnych procedurach robienia czegoś z innymi.

Readera zamykamy dwoma tekstami, które stanowią komponent akademicki w tym sensie, że prezentują dane i wprowadzają narzędzia terminologiczne. W pierwszym z nich Lorena Calvo Mariscal, znawczyni prawa międzynarodowego i problemów związanych z imigracją, eksternalizacją granic UE i prawami człowieka (Calvo Mariscal 2023) z Jean Monnet Centre of Excellence na Uniwersytecie w Kadyksie, oferuje wprowadzenie do zagadnień prawnoczerwonych w kontekście nieregularnej (i)migracji, azylu i uchodźstwa w południowej Hiszpanii. *Reader* kończy wywiad z Rafałem Raczyńskim, w którym gdański badacz (i)migracji odpowiada na pytania dotyczące sytuacji (i)migracyjnej na Pomorzu i w Polsce i dodaje kilka istotnych rekomendacji.

Co ważne, oprócz tekstów źródłowych znajdziecie Państwo kilka narzędzi dydaktycznych, jak wprowadzenia oraz listy tematów do dyskusji i pytań problemowych, spisy bibliograficzne i rekomendowane źródła.

Mamy nadzieję, że taki układ *Readera* – od ustnego przekazu, poprzez przykłady przekazu zapośredniczonego, scenariusze do pracy, dane i wnioski wraz z pomocami dydaktycznymi – uczyni go przydatnym narzędziem do budowania krytycznych kompetencji (i)migracyjnych, pedagogiczną inspiracją, a przede wszystkim impulsem do refleksji.

Specjalne podziękowania kierujemy do Michaliny Łukaszuk i Dominiki Łomińskiej za pomoc przy redakcji *Readera*.

Grzegorz Welizarowicz, Katarzyna Mirgos, Krzysztof Ulanowski

Bibliografia

- Ahlgren K., 2021, *Poetic representations of migration narratives: A process of writing nearby*, „Journal of Sociolinguistics”, Vol. 25, No. 5.
- Anzaldúa G., 1987, *Borderlands/La Frontera*, San Francisco: Aunt Lute Press.
- Baer M., 2014, *Między nauką a aktywizmem: O polityczności, płci i antropologii*, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Bloch N., 2020, *Engaged anthropology and the need for empathy: Anthropological interventions in the face of the so-called refugee crisis*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 64, nr 2, <https://doi.org/10.35757/KiS.2020.64.2.5>.
- Brettell C.B., 2018, *Conceptualizing migration and mobility in anthropology: An historical analysis*, „Transitions: Journal of Transient Migration”, Vol. 2, No. 1, https://doi.org/10.1386/tjtm.2.1.7_1.
- Buchowski M., 2017, *Antropologia polska: genealogie, trajektorie i etyczne powinności*, „Lud”, t. 101.
- Calvo Mariscal L.M., 2023, *Inmigración, externalización de fronteras europeas y derechos humanos en Libia*, Madrid: Editorial Reus.
- European Commission, 2025, *EU Integration Policy*, European Commission – DG Migration and Home Affairs, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migrant-integration/eu-integration-policy_en [dostęp: 28.08.2025].
- Goździak E.M., Main I., Suter B. (eds.), 2020, *Europe and the refugee response. A crisis of values?*, London: Routledge.
- McCloud S., 1993, *Understanding comics: The invisible art*, New York: Harper Perennial.
- Mignolo W.D., 2000, *Local histories/global designs: Coloniality, subaltern knowledges, and border thinking*, Princeton: Princeton University Press.
- Morton C., 2024, *Zakłęte w jantarze / Trapped in Amber*, tłum. J. Skuza, Gdańsk: Wydawnictwo Części Proste.
- Nowosielski M., Raczyński R., 2024, *Sytuacja migracyjna w województwie pomorskim. Wnioski i rekomendacje w zakresie integracji migrantek i migrantów*, Gdańsk: Stowarzyszenie Naukowe „Instytut Badań nad Polityką Europejską”.
- Tomlinson B., Lipsitz G., 2013, *American studies as accompaniment*, „American Quarterly”, Vol. 65, No. 1.
- UNHCR, *Helping vulnerable children find their inner hero*, <https://www.unhcr.org/news/stories/helping-vulnerable-children-find-their-inner-hero> [dostęp: 23.08.2025].
- UNICEF, *UNICEF uses online gaming to showcase potential, skills and creativity of refugee and displaced children*, <https://www.unicef.org/press-releases/unicef-uses-online-gaming-showcase-potential-skills-and-creativity-refugee-and> [dostęp: 23.08.2025].
- Watkins M., 2015, *Psychosocial accompaniment*, „Journal of Social and Political Psychology”, Vol. 3, No. 1, <https://doi.org/10.5964/jspp.v3i1.103>.

Watkins M., 2019, *Mutual accompaniment and the creation of the commons*, New Haven – London: Yale University Press.

Welizarowicz G., 2024, *To make ourselves useful. International Border Studies Center at UG – instead of a summary*, referat wygłoszony na konferencji „Japonia – Niemcy – Polska. Badania nad pograniczami jako wyzwanie badawcze i społeczne”, Uniwersytet Gdański, 28.06.2024.